

„Mit akar itt ez a kéz a számon?” – Utassy József és a szocialista hatalom

A címben idézett sor Utassy József második kötete, a *Csillagok árvája Áve, Éva!* ciklusának *A szerelem szélén* című darabjából származik. S hogy ne legyen a részlet önkényesen kiragadott, idecítalom közvetlen környezetét is:

„Mit akar itt ez a kéz a számon?
Csillagi csöndet emberi tájon?!
Hogy ami fáj, szótlánul fájjon?

Költő vagyok én: magyar költő!”¹

Az egész, a szocialista irodalompolitika – a „hattyúnyakú görény” – által nemkívánatosnak tekintett, szilenciumra kárhozottatott, saját hazájában száműzött magyar irodalom fájdalma, fényért-, levegőért-sikolya tör föl a mélyből e szavakban. A megalázottak és megszomorítottak, a fölörpülésük, akár rajban fölörpülésük égre-szabadságra törő mozdulásában megakasztottak és sárba rántottak panasza, akikre a „szellem napvilágát” roppantották rá a „hétszer gyávák”, Aczél karmester intésére.

A történet, az eddig lappangó, szomorú irodalmi anekdota tavaly éppen a konferenciánkhoz hasonló tematikájú tokaji írótábor kapcsán került napvilágra. Csontos János a *Magyar Nemzet* 2013. augusztus 19-i számában – Zalán Tibor közlésére hivatkozva – meg is írta, miként rendelte be az egykori kultúrvezér többek közt Nádast, Esterházyt és Parti Nagyot és ígérte meg nekik a fényes karriert és Utassyék elhallgattatását.² Rendelkezésre álló hiteles dokumentumok hiányában ennek realitását megítélni nem tudjuk és nem is tisztünk ehelyütt az állásfoglalás, mindenesetre tény, hogy költőnk ekkor már megfigyelés alatt állt és a 70-es évek elejétől nemcsak az ő, de a Kilencek más tagjainak közlési lehetőségeit is erősen korlátozták. Erre példa az 1969-es, a fiatal írók helyzetéről rendezett lillafüredi tanácskozáson felmerült nemzedéki folyóirat-kísérlet³, a *Kísérlet* betiltása, melynek szerkesztői közt találjuk Mezey Katalint, Oláh Jánost és Rózsa Endrét is, hogy a 70-es évek közepétől a 80-as évek elejéig nem jelenhettek meg

¹ Utassy József: *Csillagok árvája*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1977.
– <http://dia.jadox.pim.hu/jetspeed/displayXhtml?docId=10787&secId=970299> (Utoljára látogatva: 2014. november 18.)

² Vö. Csontos János: *Eltiltva és elfelejtve – A tokaji írótábor a cenzúráról és a rendszereken átvélő aczéli háttéralkukról*. In.: *Magyar Nemzet* 2013. augusztus 19.

³ „Lap kell a fiataloknak: lapot hát a fiataloknak!” – idézi Utassy mondatát az Új Írás összeállítása kapcsán Szőnyi Tamás. In.: Uő.: *Titkos írás. Állambiztonsági szolgálat és irodalmi élet 1956-1990*. II. kötet 112.p.

a végül megvalósult, 71-ben indult lapban, a *Mozgó Világban*⁴, vagy éppen Utassy fent említett, *Csillagok árvája* című második verseskönyvének kálváriája, mely noha 1970-ben készen volt, csak hét évvel később látott napvilágot, mert a szerző nem volt hajlandó kihúzni a kiadó által politikailag kifogásolt kéziratból.

Utóbbiról így vall Utassy Antall Istvánnak adott nagyinterjújában: „Amikor 1970. január 6-án már legépeltem a kötetemet, a 'Csillagok árvájá'-t, és nagy boldogan jöttem fel Pestre, hogy most kiadom és megjelenik, beadtam először a Magvető Kiadóhoz, ahonnan visszakaptam. Beadtam a Szépirodalmihoz, és onnan is visszakaptam azzal, hogy hagyjak ki 24-25 verset, és akkor mehet. Mondtam, hogy nem hagyok ki ennyit, mert az egész 56 vers, ebből nem lehet kihagyni 24 verset. (Csak zárójelben jegyezzük meg: érdemes a számra figyelni, különösen, mert e kötet egyik ciklusa az *Őszvilág* – SZP.) Elhoztam onnan is a kötetemet. Idegesített a dolog, mert tudtam, hogy miről van szó, és miért nem adják ki. Bevitettem újra, amikor is azt mondták, hogy most már csak 2 verset kellene kihagyni és megjelenhet a könyv. Ebbe sem mentem bele, viszont megmondtam nekik, hogy melyik két versre gondoltak. Tényleg ezekről volt szó. Megköszöntem és elhoztam a könyvem megint. Az egyik a 'Hitfogyatkozás' volt, ami az 'Ember az őszben' címet viselte először. Abban volt az a két sor, hogy 'Csoda nincs, / Lám a sós vér is felforr / Tréningezik velem a terror / Ördögszekerek után köttet / Csúfolja testemmel a földet.'. Harmadjára ezeket a sorokat kellett volna kihagynom, de nem mentem bele. Mondták, hogy ebbe bele fogok rokkanni. Akkor már tényleg kezdődött is a betegségem a sok kudarcélménytől. Nem kellett mást csinálni az emberrel, csak elvagdogni a fő ereit, és taccsra van téve.”⁵

A költő 1974-es összeomlásának és súlyos, hosszú időn át tartó betegségének – melynek legerőteljesebb lenyomata az 1995-ben megjelent *Kálvária-ének* – a sorozatos családi tragédiák mellett nyilvánvalóan ez a szándékos mellőzöttség volt az eredője, a szocialista hatalommal való konfrontáció szálai azonban messzebbre vezetnek vissza. Ha a minden ártó szándék, az erősebb igazságtalansága elleni természetszerű lázadást, Utassy faculté maitresse-ét – ami már apja halála kapcsán, a Horthy-rendszer ellenében például a *Szoknyát küldtél* című versben megjelenik⁶ –, vagy az otthonról hozott, bevésődött, erős Rákosi-kritikát (*Idill, 1952*)⁷ nem tekintjük, az 1956-os események megélésével jött az első komolyabb összeütközés. Utassy ekkor az egri Dobó István Gimnázium tanulója volt, s mint későbbi önéletírásában elbeszéli⁸, egyik kollégista társával együtt, némi alkohol elfogyasztása után csatlakoztak a tüntető tömeghez, akiknek segítettek a szovjet emlékmű láncainak eltávolításában, amiért 1957-ben kicsapták az intézményből. A bükk-szenterzsébeti tanács azonban kiállt mellette, így az ítéletet végül két hónapi felfüggesztésre változtatták. Ezt követően az ELTE magyar-népművelés szakos hallgatójaként, induló irodalmi pályája miatt került a hatalom mindent látó szeme elé. Szerepelt ugyanis az egy számot megélt Mozdulókat követő

⁴ Vö.: Mezey Katalin: *Viselt dolgainkról*. In.: *Élet és Irodalom* 2013. szeptember 6.

⁵ Antall István: *Kétségek kövein állva – Utassy József arctalan, örök álmai*. In.: *Utassy József emlékkönyv* Magyar Napló Kiadó – Pannon Tükör Könyvek, Budapest-Zalaegerszeg, 2013. 104-105.p.

⁶ Utassy József: *Szoknyát küldtél*. In.: „*Dalba fóg az ember...*” – *Utassy József költő élete versekben-képekben* Pannon Tükör Könyvek, Zalaegerszeg, 2011.

⁷ Utassy József: *Idill, 1952*. In.: *Ezüst rablánc*. Napkút Kiadó, Budapest, 2010. – <http://dia.jadox.pim.hu/jetspeed/displayXhtml?docId=10803&secId=973404> (Utoljára látogatva: 2014. november 18.)

⁸ Utassy József: *A kikelet fia*. In.: *Curriculum vitae – 30 kortárs magyar író önéletrajza*. Kortárs Kiadó, Budapest, 1995. 454-459.p.

bölcsészkar lapban, a *Tiszta Szívvel*ben. A József Attila szellemiségét vállaló és követni kívánó kiadvány fiatal szerkesztői nem tudták, hogy 1956 őszén már megjelent ezzel a címmel egy diáklap, amit a Rajk-temetésen is osztogattak, a forradalmi eseményekben aktív szerepet vállaló, a szovjet csapatok bevonulása után emigráló Máté Imre szerkesztésében. Retorzióként az Utassyék alkotókörét vezető Koczás Sándort eltiltották, a lapot előbb betiltották, majd erősen cenzúrázva újranyomtatták, Aczél György pedig magához rendelte és eligazította az összeállításában részes hallgatókat. A főszerkesztő, Asperján György csak tanárai kiállításának köszönhetette, hogy nem távolították el az egyetemről.⁹ Érdekes, hogy noha az irodalmi élet és az állambiztonsági szolgálat „viszonyát” hiánypótló munkájában feldolgozó Szőnyei Tamás az ügynöki jelentések kapcsán is¹⁰ már itt említi költőnkét, Utassy csak a lillafüredi tanácskozás után került fel, mint a nevével fémjelzett kör vezetője, a közvetlenül megfigyelték listájára. Pedig részéről a provokációs lehetőségek kihasználásában nem volt hiány, legyen szó a könyvtár szakos hallgatók estjén elmondott *Ballada Tatáról, a Hat Alma Téesz hatalmáról* című humoros versről¹¹, az Eötvös Collegiumban 1968. március 14-én szavalt *Zúg Márciusról*¹², vagy a Kilencek tagjai által már a 60-as évek közepétől tervezett antológia megjelenéséért vívott küzdelemről.

Ez utóbbi ma már kiemelkedő jelentőségű eseménye irodalomtörténetünknek, hiszen egy organikusan, a Hetek csoportjával ellentétben alulról szerveződő, kritikus hangját bátran vállaló, a második világháború idején született, ezért az 56-os történéseket már megértő és átérző, Mezey Katalin kivételével vidéki fiatalokból álló alkotóközösség kereste saját, cenzúra nélküli, csak a minőség követelményét tiszteletben tartó megszólalási lehetőségét. Nem véletlen, hogy a végül az Írószövetség KISZ-szervezetének kiadásában megjelent, farmerzsebbe férő *Elérhetetlen föld* elsősorban az egyetemisták körében volt népszerű és az sem, hogy a hatalom a kiadvány sikerét a hasonló, támogatott antológiák mellett (mint az *Első ének /1968/* vagy a *Költők egymás közt /1969/*)¹³ megrendelt lesújtó, elmarasztaló kritikákkal próbálta semmissé tenni¹⁴. Persze mindez hiábavalónak bizonyult, hiszen a kötet több darabját, köztük a *Zúg Március* ekkor már egy ország jobbik fele kívülről tudta. Egyébként hasonló sorsot szántak, hasonlóan méltatlan recepciót kívántak teremteni Utassy még ebben az esztendőben napvilágot látott első kötetének, a *Tüzem, lobogóm!*-nak is. „(...) másnap a Népszabadságban megjelent Hajdú Ráfis kritikája.” – nyilatkozta egy későbbi interjúban a költő – „A szerencsétlen később öngyilkos lett, mert nem tudott szembenézni önmagával, de Pándi Pálékat ez nem rázta meg különösebben. *Indulat vagy értelem?* volt a cikk címe. Rám bizonyította, hogy fogalmam sincs Petőfi szabadságfelfogásáról, és egyébként is csak hőzöngök.

⁹ Vö.: Szőnyei Tamás: *Id. mű.* II. kötet 19-21.p.

¹⁰ Maga Utassy így vall erről az időszakról egy interjúban: „Király István nem akart bemutatni a Kortársban, mert mindig fülébe jutott, miket beszéltem. Emlékszem, egyszer fölálltam egy Tiszta szívvel esten, ahol éppen a dicsőséges felszabadulásról, meg ’56 ócsárlásáról volt szó, és azt mondtam: már ne haragudjatok, de a dicsőséges hadsereg nálunk a fél falut megerőszakolta. Nem ilyen finoman fogalmaztam, de ez volt a lényeg. Még hozzátettem, hogy ’56-ról meg az a véleményem, hogy szentséges nagy forradalom volt.” – idézi: Osztovits Ágnes: *Dzso, akit nem lehetett leírni. Utassy József életről és irodalomról, műltről és jelenről*). In.: Magyar Nemzet 1996. június 15.

¹¹ Vö. Kis Pintér Imre: *Az első találkozás*. In.: *Utassy József emlékkönyv*. Magyar Napló Kiadó – Pannon Tükör Könyvek, Budapest-Zalaegerszeg, 2013. 48-51.p.

¹² Vö.: Osztovits Ágnes: *Id. mű*

¹³ Vö. Szőnyei Tamás: *Id. mű.* II. kötet 111-112.p.

¹⁴ Vö.: Vasy Géza: *A Kilencek – Az Elérhetetlen föld alkotói*. Felsőmagyarország Kiadó, Miskolc, 2002. 19-35.p.

Sokan kiálltak mellettem, köztük Czine Mihály, Kiss Ferenc. De erős volt az ellenszél. Szabolcsi Miklós, Almási Miklós, Radnóti Sándor, Lengyel Balázs is számon kért formakultúrát meg mindenfélét. Dúlt az irodalmi háború, és én hiába írtam, nem jelenhetett meg újabb kötetem.”¹⁵

Mint említettük, az ekkor már méltatlan körülmények között, a Rákosi egykori testőre által igazgattott, Várnai utcai nevelőotthonban¹⁶ dolgozó alkotóról hivatalosan is dossziét vezetett az állambiztonsági szolgálat. Rékási Endréné hadnagy utasítására egy „Sárdi” fedőnevű ügynök írt róla részletes jelentéseket 1969 októberében, decemberében, 1970. január végén, augusztus végén és decemberben.¹⁷ Neve a 70-es évek közepéig viszonylagos gyakorisággal előfordul még a Haraszi Miklósról (és köréről), illetve a Nagy Gáspárról és Bari Károlyról írt ügynökbeszámolókból is. Ezt követte a költő és társai elhallgattatása, majd a súlyos betegség. Jóhízeműségére, nyíltságára jellemző egyébként, hogy 1980 januárjában, egri író-olvasó találkozóján a mit sem sejtő Utassy öleléssel üdvözölte a közönség soraiban ülő ismerősét, az eddig „Sárdi”, most már „Stimecz” fedőnéven róla jelentő Sándor Andrást.¹⁸ (Aki természetesen nem azonos az ekkor Washingtonban élő kiváló költővel, az *Arkánium* folyóirat későbbi szerkesztőjével.) 1981 márciusában a paksi fiatalokat, köztük Oláh Zoltánt megfigyelő „Antal” fedőnevű ügynök azt írta, hogy a nem hivatalos irodalmi rendezvényre a városba látogató „Utassy véleménye az volt, hogy addig nem lesz jó irodalom nálunk, míg a pártnak beleszólása van az irodalomba, az irodalmi életbe, s míg az erősen baloldali írókat futtatják.”¹⁹

Végül az idő e tekintetben is költőnket igazolta: egy évvel később, immár a Magvető kiadásában, de ugyancsak Angyal János szerkesztésében, megjelent az *Elérhetetlen föld II.*, 1984-ben első gyűjteményes kötete, a *Júdás idő*, s sorban az eddig lappangó, közöletlen kéziratok, az újabb és újabb verseskötetek. Mire a szocialista rendszer összedőlt, Utassyból a kortárs irodalom egyik nemzedéki ikonja lett. Aki újabb fájalmát, egyetlen gyermeke halálát immár a földi hatalom helyett a legfőbb hatalommal, Istennel perlekedő, szomorú-szép versekben kiáltotta világgá. 1987 és 2003 között, betegsége kiújulásáig, 20 új kötete jelent meg, köztük a legösszetettebb, a *Kálvária-ének* (1995), egy újabb válogatás, az *Irdatlan ég alatt* (1988), s a legteljesebb gyűjtemény, a *Tüzek tüze* (2001). Minden jelentős irodalmi díjat megkapott, amit hazánkban lehet, de egy utolsó ütközet még hátra volt. Ezúttal a korábbi szocialista államhatalom új köntösben visszatért örököseivel. Most nem a hazai szépliteratúrából akarták kiradírozni a nevét, hanem az illetékes bizottság javaslata ellenére az őt régen megillető Kossuthot halogatták, hosszú évekig. Talán a halálát várták, talán Aczél keze nyúlt a síron túlról is utána, talán a *Zúg Március* sorait vették magukra a hatalom birtokosai. A beteg költő azonban utoljára még összeszedte erejét és régi „tüzéből,

¹⁵ Osztovits Ágnes: *Id. mű*

¹⁶ Vö.: Utassy József: *A kikelet fia*. In.: *Curriculum vitae – 30 kortárs magyar író önéletrajza*. Kortárs Kiadó, Budapest, 1995. 470.p.

¹⁷ Vö. Szőnyei: *Id. mű*. II. kötet 115-118.p.

¹⁸ Uo. 121-122.p.

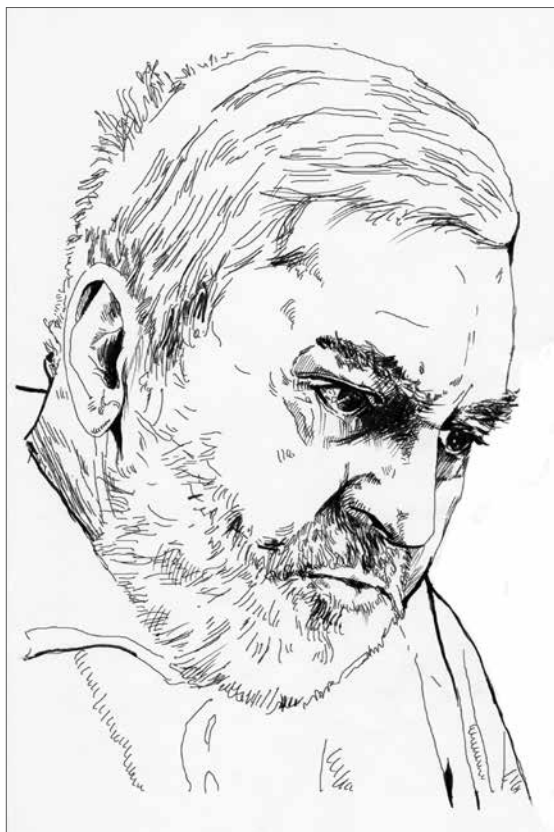
¹⁹ Uo. 404.p. Utassy mindenben igyekezett támogatni a pályakezdő Oláh Zoltánt, ezt igazolja, hogy 1986-ban az idősebb pályatárs és Kovács István ajánlására ő kapta a Kilencek által alapított ösztöndíjat, s kötettervéhez ajánlást is írt – ld. *Utassy József emlékkönyv*. Magyar Napló Kiadó – Pannon Tükör Könyvek, Budapest-Zalaegerszeg, 2013. 42.p.

lobogásából” feltáplálta *Őszvilág* című versestjét. S az egymásba-szótt vádló sorokból kicsendült örök sebezhetetlensége:

„Süvíts, süketíts Hatalmi Lárma,
véníts Hetvenhét Tornyodba zárva:

ellened én, Ember az őszben,
immár halálíg levetkőztem.”²⁰.

Megkapta ezt a díjat is, győzött, végleg győzött. Akik eddig sárba taposták, most fejet hajtottak előtte. Ez költészete, ez a költészet igazi ereje. S ha ellenünk bármikor ártó szándékú, „aljas, nyomorító hatalom” támad, Utassy igéi mindig óvó „varázskört teremtenek” körénk.

²⁰ Utassy József: *Hittfogatkozás* – <http://dia.jadox.pim.hu/jetspeed/displayXhtml?docId=1041&secId=100535>
(Utoljára látogatva: 2014. november 18.)